

УДК 94 (477.74) «18» (093)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2022.3.154>

Вадим Хмарський*

ПЕРСПЕКТИВИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ ОДЕСИ «ВОРОНЦОВСЬКОЇ ДОБИ»

Анотація: У статті піднімається проблема розширення джерельної бази для вивчення історії Одеси першої половини XIX ст. через актуалізацію джерел особового походження, зокрема щоденника відомого одеського історика Аполлона Скальковського. Оригінал щоденника зберігається у Петербурзі (Російська Федерація), а копії за 1835-1845 рр. в Одесі, написаний надзвичайно нерозбірливим почерком і тому був мало залучений до історичних досліджень. Продемонстровано, що двома найбільшими групами джерел особового походження з названої проблематики є спогади та подорожні нотатки, а щоденники представлені вкрай обмежено. Це робить щоденник А. Скальковського унікальним нарративом. Автор підготував до публікації записи історика за 1835 р., про що повідомляється у статті, і надає загальну характеристику джерельної інформації, що міститься у цьому історичному джерелі.

Ключові слова: джерела особового походження, «воронцовська» Одеса, Аполлон Скальковський, щоденник, 1835 рік

Агресивна експансіоністська політика Російської Федерації та її широкомасштабна війна проти України стали колосальним імпульсом для переосмислення всієї вітчизняної історії. Минуле українського Причорномор'я активно переглядається та дискутується як щодо додмодерної (до кінця XVIII ст.), так і модерної доби. Останню можна уявити як послідовний ланцюг трьох періодів – імперського, радянського та сучасного. Своєрідним наріжним каменем у регіоні в імперський період було місто Одеса – його економічний, культурний та адміністративний центр. На наш погляд, у цивілізаційному сенсі тут відбувались два потужних, інколи суперечливих, процеси – з одного боку, «освоєння» новоприєданого краю адміністративними засобами, що рухалось з північних столиць імперії, а з другого – проникнення європейської модерності, що було об'єктивним процесом тодішнього формату глобалізації. Для подальшого досягнення різноманітних процесів у імперському минулому варто як переосмислювати вже наявні й опубліковані історичні джерела – актові та нарративні, так і намагатись актуалізувати мало залучені до досліджень матеріали. Унікальним нарративним джерелом є щоденник відомого одеського історика XIX ст. Аполлона Скальковського, що надзвичайно мало залучений до наукового обігу. Отже, метою даної статті є визначити ступінь і потребу актуалізації цього джерела на тлі комплексу інших джерел особового походження відповідної доби.

Життя і творчість А. Скальковського (1808-1898) достатньо часто ставали об'єктом досліджень науковців. Вже некролог, що його написав професор Новоросійського

* Хмарський Вадим Михайлович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Одеса, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8140-639X>; e-mail: khmarskyi@ukr.net

університету Олексій Маркевич, став першою біографічною й історіографічною розвідкою¹. У міжвоєнний період історик-емігрант, родом з півдня України, Василь Біднов присвятив А. Скальковському розлогу статтю². У післявоєнний час відомий одеський радянський історик Саул Боровой написав дві статті, де дав містку, з перспективи свого часу, характеристику історика і статистику³. У пострадянський час персона А. Скальковського здобула кількох дослідників і два монографічні дослідження – присвячені його археографічній діяльності⁴ та історичним поглядам (Л. Новікова)⁵. Всі дослідники знали про наявність щоденника Аполлона Скальковського, але скористались ним незначною мірою. Тому першим завданням даної статті є відповіді на запитання щодо слабкої актуалізації названого джерела. Друге завдання – окреслити коло та склад інших наявних тогочасних наративних джерел, і врешті – визначити місце щоденника серед решти наративів.

Аполлон Олександрович Скальковський прожив довге життя – 90 років і 70 з них провів в Одесі. Онук православного священика з Чернігівщини, син чиновника з Житомира, випускник етико-правового відділення Московського університету прибув у місто у 20-річному віці та розпочав свою діяльність чиновником у канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-губернатора Михайла Воронцова. Найактивнішим періодом його життя став час з кінця 20-х і до початку 60-х рр. XIX ст. З перших років він зарекомендував себе як сумлінний чиновник. Але будучи активною, творчою й амбітною людиною він не міг обмежитись рутинною канцелярською роботою, адже у місті вже сформувалось середовище інтелектуалів, що прагнули вивчення краю. У середині 1830-х років у нього визрів план написання історії цього краю. Відтоді він став істориком Південної України написавши до середини 1840-х років свої найвідоміші історичні твори – «Хронологічний огляд історії Новоросійського краю» (1836-1838), «Перше тридцятиліття історії міста Одеси. 1793-1823» (1835), «Історія Нової Січі або останнього Коша запорозького» (1841; друге видання – 1846), заживши за життя слави «Геродота Новоросійського краю», а згодом навіть «козацького Нестора»⁶.

Від середини 1840-х років А. Скальковський захопився статистикою, очоливши Головний статистичний комітет Новоросійського краю. Загальновідомою стала його робота «Спроба статистичного опису Новоросійського краю» (1850-1853). Після відставки і повернення на службу на початку 1860-х років він продовжував займатись статистикою, написавши загалом понад 300 праць. Заняття у цій царині дозволило дістати як високого

¹ *Маркевич А.И.* Аполлон Александрович Скальковский // Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса. 1900. Т. 22. Ч. IV. Некрологи. С. 23-42.

² *Біднов В.* Аполлон Скальковский, як історик Степової України // Науковий ювілейний збірник українського університету у Празі, присвячений панові президентові Чесько-Словенської республіки проф. доктору Т.Г. Масарикові для вшанування 75-літньої річниці його народження. Прага, 1925. Ч. 1. С. 291-356.

³ *Боровой С.Я.* А.А. Скальковский и его работы по истории Южной Украины // Записки Одесского археологического общества. 1960. Т. 1. С. 175-186; *Боровой С.Я.* Про економічні погляди А.О. Скальковського // 3 історії економічної думки на Україні. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. С. 56-75.

⁴ *Хмарський В.М.* 3 історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковский. Одеса, 1998. 318 с.

⁵ *Новікова Л.В.* «Історіограф» Південної України Аполлон Скальковский: інтелектуальна апологія імперської політики та регіональної історичної самобутності. Одеса: «Одеський національний університет», 2012. 464 с.

⁶ *Зленко Г.* Козацький Нестор // Україна. 1993. № 6. С. 24.

щабля у чиновницькій табелі про ранги (1876 р. – таємний радник), так і академічного визнання (1856 р. – член-кореспондент Петербурзької академії наук). А. Скальковський одружився 1841 р. і створив міцну сім'ю, в якій виховувалось шестеро дітей⁷.

Протягом більшої частини свого життя А. Скальковський вів щоденник, що охоплює, з незначними перервами, час з 1830 до 1898 рр. Після смерті його рукописна спадщина перейшла до його дітей, що мешкали у столиці імперії. Ту її частину, що містила науковий доробок, разом із щоденниками, було передано до академії наук і тому нині вона зберігається в архіві Санкт-Петербурзького інституту історії Російської академії наук⁸.

Про існування щоденника А. Скальковського знав вже його перший біограф О. Маркевич. Ще у 1899 р., коментуючи чутки про намір дітей А. Скальковського опублікувати наявні його біографічні матеріали, особливо виділив щоденник і зазначив, що він «буде дорогоцінним джерелом для знайомства з життям» одеського суспільства у разі видання. О. Маркевич вважав, що про свій щоденник А. Скальковський згадував ще у передмові у праці «Перше тридцятиліття історії міста Одеси»⁹, тобто ще у 1837 р.: «Перебуваючи дев'ятий вже рік у цьому місті і передбачаючи назавжди поселитись у ньому, я брав завжди жваву участь у його долі й успіхах і охоче відшукував сліди минулого його буття. Дійшовши у такий спосіб до першого дня життя Одеси, я слідував з цієї точки, рік-у-рік, до наших часів і, як літописець, записував ретельно всі події»¹⁰. Дозволимо собі не погодитись з цим твердженням, адже тут, очевидно, йдеться про методу написання твору і літописоподібну форму подачі матеріалу.

Саул Боровой теж знав про щоденники, згадав його в одній із своїх статей і навіть навів невеличкі цитати у межах двох речень за 1859 р., але не більше. Його посилання на місце збереження вказує, що щоденники наприкінці 50-х років ХХ ст. ще не були описані на сучасному рівні – наявна вказівка лише на «картони»¹¹. Зауважимо, що у 1976 р. упорядники «Енциклопедії українознавства» у статті, присвяченій А. Скальковському, вважали за необхідне окремо згадати щоденник серед його архівних матеріалів (текст, очевидно, належить Олександру Оглоблину)¹². Сучасні дослідники у джерелознавчих фрагментах своїх монографій зізнаються, що із всього обширу років використали лише матеріали за 1835–1845 рр., зробили відповідно 68 і 15 посилань на щоденник¹³, тобто про той період, коли він завдяки підтримці М. Воронцова розпочав і активно провадив історичні дослідження.

Отже, виникає запитання про причини слабкого використання щоденника А. Скальковського. На нашу думку, є кілька обставин. Насамперед, слід звернути увагу на коло дослідників – всі україністи і переважно одесити. Перебування щоденника на відстані у дві тисячі кілометрів від Одеси становило завжди помітну перешкоду для

⁷ Хмарський В.М. З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський... С. 167–172.

⁸ Архів Санкт-Петербурзького інституту російської історії РАН. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 29. Т. I–XL.

⁹ Маркевич А.И. Аполлон Александрович Скальковский... С. 41–42.

¹⁰ Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы. Одесса, 1837. С. I.

¹¹ Боровой С.Я. А.А. Скальковский и его работы по истории Южной Украины... С. 180.

¹² Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т. 8. С. 2853.

¹³ Хмарський В.М. З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський... С. 13; Новікова Л.В. «Історіограф» Південної України Аполлон Скальковський... С. 60.

науковців будь-якої доби. Значною мірою ситуація змінилась у 1995 р., коли за сприяння міжнародного фонду «Відродження» було здійснено проект з копіювання щоденника¹⁴, внаслідок якого за допомогою копіювальної техніки щоденникові записи за 1835 і 1837–1845 рр. потрапили до Державного архіву Одеської області, поповнивши особистий фонд А. Скальковського¹⁵. Незважаючи на те, що про важливість цього історичного джерела було написано і заявлено публічно¹⁶, за чверть століття ситуація з актуалізацією джерела помітно не поліпшилась. Тому другою, й основною, обставиною вважаємо почерк автора, який настільки важкий для прочитання, що затрати на його палеографічне опанування не можна співставити з евристичним ефектом, адже мова йде, по суті, про дешифрування тексту. В одній з монографій було навіть факсимільно відтворено сторінку з щоденника (від 7 червня 1839 р.)¹⁷, що явно демонструвала палеографічні труднощі під час роботи з ним. Третьюю обставиною було те, що побутувала думка про низьку інформативну цінність джерела, адже у ньому велась стисла тривіальна фіксація повсякденного життя чиновника без претензій на широкі узагальнення чи глибину аналізу тогочасної йому дійсності. Щоб переконатись у цьому необхідно було зробити максимальне «дешифрування» тексту. Нині можна констатувати, що така робота здійснена завдяки стипендіальній підтримці віденського Інституту гуманітарних досліджень (Institut für die Wissenschaften vom Menschen, IWM)¹⁸. Залишається визначити місце цього джерела серед інших, що стосуються історії Одеси «воронцовської доби», тобто у 20-ліття з середини 1820-х і до середини 1840-х років, коли він перебував у місті в якості новоросійського і бессарабського генерал-губернатора.

У межах однієї статті важко дати характеристику всьому комплексу джерел особистого походження навіть для одного міста за два десятиліття й у даному разі немає і потреби, адже важливіше скласти уявлення про структуру комплексу джерел особового походження. Тому використаємо віддзеркалення загальної картини у двох різнопланових фундаментальних виданнях, виконаних приблизно в один час, але на значній відстані одне від одного – анотованому покажчику видань щоденників і спогадів, упорядкованому у радянські часи та монографії американської дослідниці.

Фундаментальне видання «Історія дореволюційної Росії у щоденниках та спогадах», здійснене у 1976–1985 рр. під орудою радянського історика Петра Зайончковського, вважаємо, дає панорамне уявлення про коло наративних джерел. Воно складається з чотирьох томів і 10 книжок. У вступній статті П. Зайончковський наводить хрестоматійні слова, що їх не можна не повторити: «Щоденники та спогади є однією з найважливіших груп історичних джерел. При всьому суб'єктивізмі цієї групи джерел, а

¹⁴ Незабруднені джерела // Одеське відділення Міжнародного фонду «Відродження». [Б.м., б.р.]. С. 9.

¹⁵ Держархів Одеської області. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 82. 143 арк.

¹⁶ Хмарський В. Історик А. Скальковський – «літописець воронцовської Одеси» // Матеріали Всеукраїнської наукової освітньої конференції «Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця ХХ століття)». Київ-Глухів, 1997. С. 48–49; Хмарський В. Щоденники Аполлона Скальковського як історичне джерело з історії археографії на Півдні України // Вісник ОДУ. 1999. Т. 4. Випуск 2 (Гуманітарні науки: історія, філософія, психологія, право). С. 29–33.

¹⁷ Хмарський В.М. З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський... С. 77.

¹⁸ Vadym Khmarskyi: The diary of the historian Skal'kov'skyi as a chronicle of the city of Odesa (1835) // Institut für die Wissenschaften vom Menschen. URL: <https://www.iwm.at/fellow/vadym-khmarskyi>

отже, за необхідності вельми критичного підходу до них, щоденники та спогади становлять виняткову цінність як такі, що містять матеріали, що не знаходять відображення ні в офіційних документах, ані в джерелах інших типів». Якщо матеріали офіційного походження висвітлюють лише одну сторону історичного процесу – офіційну, то «щоденники, а також спогади дають уявлення про іншу – закулісну сторону досліджуваного явища, дозволяють уточнити відомості, що наводяться в офіційних матеріалах»¹⁹.

Умовно історик об'єднує щоденники та спогади терміном мемуари і поділяє їх на чотири групи: 1) загального характеру, що висвітлюють епоху у цілому; 2) опис окремих подій зовнішньої та внутрішньої політики, наукового чи культурного життя; 3) характеристика діяльності окремих осіб, автобіографії та некрологи у формі спогадів; 4) щоденники мандрівок або спогади про них. Цінність мемуарів, на думку П. Зайончковського, полягає як у тому, що можуть дати більш-менш цілісне уявлення про епоху (побут, звичаї тощо), загальну обстановку, так і у можливості рис характеру та психології осіб, що мали помітний вплив на сучасників²⁰. При цьому історик таки розрізняє щоденники та спогади: «Так, щоденники по своїй природі більш вірогідні, ніж спогади. Їм притаманна свіжість сприйняття, отже, більш вірогідний опис тої чи іншої події. Спогади пишуть, як зазвичай, через певний час після подій, що відбуваються, коли деякі деталі можуть бути забуті. Але при цьому події в них висвітлюються більш систематично»²¹.

Першій половині XIX ст. присвячено другий том (охоплює 1801-1856 роки), що складається з двох частин: у першій застосовано проблемний принцип розташування творів, а у другому – територіальний. Саме через це твори розпорошені по обох частинах тому, незважаючи на наявність окремої добірки по Одесі у другій частині. Фронтальний огляд всього тому свідчить, що «воронцовської» Одесі у тій чи іншій мірі торкається 41 наративів. Дозволимо собі розділити їх на три види: 1) спогади (перша – третя групи за П. Зайончковським); 2) подорожні нотатки (четверта) та 3) щоденники. Виділення третьої групи вважаємо принциповим, зважаючи на ремарку П. Зайончковського, хоч сам такої групи не виділив.

Перший вид є найчисленнішим – до нього належать 24 твори, тобто більше половини від загальної кількості. Розділимо на чотири групи. Перша – такі, що містять загальний опис міста, друга-четверта – такі, що надають сфокусований погляд на окрему подію, персону чи установу та мають вузький чи локальний характер. Перша група є найбільшою і до неї належать десять найвідоміших наративів, що їх найчастіше використовують дослідники. Належать вони пересічному одеситові Самуїлу Бориневичу, віце-губернатору Бессарабської області та Керченському градоначальникові Пилипу Вігелю, письменникові Нестору Кукольніку, директорові Рішельєвського ліцею Миколі Мурзакевичу, викладачеві Рішельєвського ліцею та Новоросійського університету Івану Палімпсестову, управляючому конторою іноземних поселенців Андрію Фадєєву,

¹⁹ Зайончковский П. Введение / История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях. Аннотированный указатель книг и публикаций в журналах. Т. I. Москва, 1976. С. 3.

²⁰ Ibid. С. 3–4.

²¹ Ibid. С. 4.

одеському громадському діячеві Осипу Чижевичу, директорів Рішельєвського ліцею Йосипу Шершеневичу, чиновникові канцелярії генерал-губернатора М. Воронцова Михайлу Щербиніну. На окремій персоні сфокусовано сім наративів – три автобіографії (М. Бутурлін, А. Різо, М. Соколов), розповіді близьких про своїх родичів (М. Дієвський), колег (І. Калашников) і про видатних відвідувачів (М. Де Рібас), або відомих місцевих персон (П. Морозов). Ще чотири твори зосереджені на окремих локаціях – Рішельєвський ліцей (В. Кренке, П. Селецький), театр тощо (П. Вейнберг, М. Веселовський). Три наративи присвячені окремим подіям, зокрема візиту імператора Миколи I до Одеси у 1837 р.

Подорожні нотатки включають 14 наративів. Переважна більшість з них це описи мандрівок у вигляді спогадів і теж активно використовується краєзнавцями у своїх працях. Відзначимо, що кількість творів подорожувачів з Російської імперії (Катерина Авдеева, Микола Всеволожський, Анатолій Демидов, Павло Свін'їн, Микола Туровський, Олімпіада Шишкіна) удвічі перевищує твори іноземців (німець Фрідріх Гагерн, французи Марі Гутрі та Огюст Мармон). Пропорція ще збільшиться на користь «місцевих», якщо мати увазі ще чотири подорожніх щоденники або звіти Аполлона Леонтовича, Ніканора Лонгінова, Павла Морозова, Миколи Мурзакевича, які вони зробили під час виконання своїх службових обов'язків. Така диспропорція пояснюється не лише тим, що піддані російського імператора частіше пересувались по своїй державі, але, головне, що упорядники названого видання залучили твори лише російською мовою, на що було вказано у вступі до першого тому²².

Нарешті маємо констатувати, що третя група – щоденники – представлена лише одним наративом. Це щоденник Григорія Соколова (1810-1852) – поміщика Херсонської губернії, віце-президента Товариства сільського господарства Півдня Росії, редактора його «Записок», члена Одеського товариства історії і старожитностей (ОТІС). Джерело підготував до друку секретар ОТІС Олексій Маркевич та опублікував у трьох томах «Записок» ОТІС протягом 1902-1906 рр.²³ Слід зазначити, що публікація була далеко неідеальною, адже упорядник опублікував наратив не цілком, а у витягах, коментуючи одні фрагменти і зовсім опускаючи інші. На жаль, щоденникові записи, що їх О. Маркевич одержав від родича торкались лише двох років. Врешті загальний обсяг публікації склав понад 2,5 нинішніх авторських аркушів. Можна вважати, що цією публікацією було започаткована археографічна актуалізація щоденників з історія українського Причорномор'я. Те, що актуальність цього наративу висока, свідчить і сучасна його републікація²⁴. Відзначимо, що публікацію споряджено примітками, які за обсягом співставимі з текстом джерела, але, разом з тим, бракує атрибуції щодо упорядників.

З огляду на суттєвий недолік розглянутого вище радянського видання – не включення творів іншими, крім російської, мовами, варто звернутись до одного з

²² Зайончковський П. Введение... С. 8.

²³ Маркевич А. Дневник Григория Ивановича Соколова // Записки Одесского общества истории и древностей. 1902. Т. XXIV. Ч. II. Материалы. С. 181-196; 1904. Т. XXV. Ч. II. Материалы. С. 1-16; 1906. Т. XXVI. Ч. II. Материалы. С. 75-90.

²⁴ Соколов Г.І. Щоденник 1838 року // Кіровоградський краєзнавчий вісник. 2010. Вип. IV. С. 6-41.

авторитетних зарубіжних досліджень, причому написаних приблизно в один час. Безсумнівно такою є американська дослідниця Патрісія Герлігі (1930-2018) – авторка найвідомішої праці з історії Одеси кінця XVIII – початку XX ст. Книга мала два видання (1986, 1991) та була перекладена і видана українською (1999) та, двічі, російською мовами (2007, 2009)²⁵. Важливість наративних джерел для дослідження історії міста стає очевиднішою, якщо переглянути науковий апарат цієї монографії. У переліку використаних джерел і літератури джерела особового походження посідають п'яту частину. Приблизно таку саму картину спостерігаємо й у посиланнях до розділів. Наприклад, у розділі 6 «Зростання міста, 1815-1861» наявне 151 посилання²⁶. У них згадано 40 наративних джерел, на які понад 100 разів зроблено посилання.

Найбільше, 11 разів, авторка апелювала до подорожніх нотаток англійця Вільяма Джессі, а також (по 5-8 разів) – до аналогічних творів француза Ксав'є Омера де Геля, англійців Едварда Мортонна та Ширлі Брукса, американця Джона Стефенса, німця Йоганна-Георга Коля та спогадів Костянтина Скальковського – сина відомого історика. Зазначимо, що у розділі є фрагмент спеціально присвячений Михайлу Воронцову. Більше половини з 29 посилань – на дюжину наративних джерел. Крім всіх названих вище це ще подорожні нотатки англійця Джеймса Вебстера й американця Вінсента Нолті, але з тою відмінністю, що найбільше посилань тут на епістолярію – листи батька до М. Воронцова. Серед інших наративів – автобіографія селянина Миколи Шитова. Отже, наративні джерела є невід'ємною складовою фундаментального дослідження П. Герлігі. Серед них домінують подорожні нотатки переважно іноземних мандрівників. Менше представлені спогади. Це можна віднести до особливостей праці шанованої авторки, адже менший доступ до радянських архівів і бібліотек вона чудово компенсувала доступом як до звітів консулів у зарубіжних архівосховищах, так і творів подорожників європейськими мовами у зарубіжних книгосховищах. Відзначимо, що в арсеналі авторки не було жодного щоденника у його класичному форматі.

Отже, очевидно, що серед джерел особового походження з історії Одеси першої половини XIX ст. і «воронцовської доби», зокрема наявні десятки спогадів і подорожніх нотатків, але помітно бракує щоденників. По суті, найвідомішим з оприлюднених є щоденник Григорія Соколова. Тому актуалізація щоденника Аполлона Скальковського є на часі та має стати унікальною археографічною публікацією.

Унікальність щоденника А. Скальковського як джерела особового походження у тому, що записи систематично велись не лише протягом одного, а впродовж 60 років; вела їх дуже грамотна, освічена та досвідчена людина, яка належала до місцевої інтелектуальної еліти. Нині можна говорити про подальший крок актуалізації записів лише за один 1835 рік. Але цей рік є особливим як для А. Скальковського, так і його щоденника. У 1830-1834 рр. записи велись польською мовою, і саме у 1835 р. він вперше почав писати щоденник російською мовою. Втім з посеред понад 40 тисячі слів, написаних за рік зустрічаються слова та фрази польською (2%) і французькою (1%) мовами. Кількість «недешифрованих» слів і слів, що є спірними, складає 5% тексту.

²⁵ *Herlihy P.* Odessa. A history, 1794-1914. Cambridge, 1986; *Герлігі П.* Одеса. Історія міста, 1794-1914. Київ, 1999; *Херлихи П.* Одесса. История, 1794-1914: монографія. Одесса. 2009.

²⁶ *Герлігі П.* Одеса. Історія міста, 1794-1914... С. 121-126, 315-231.

1835 р. був одним із рубіжних у біографії А. Скальковського, адже він почав здійснювати програму своїх історичних досліджень. Саме відтоді інтелектуальне почало домінувати впродовж усього його життя, ставши його фахом. Саме у цей рік він здійснив свою першу подорож краєм. Тому за локацією цей рік можна поділити на три частини: 1) в Одесі / підготовка до подорожі (1 січня – 14 травня); 2) мандрівка по трьох губерніях (Новомиргород, Єлисаветград, Катеринослав, Херсон, Сімферополь, Гурзуф, Ялта, Алупка) й окремо до Миколаєва (14 травня – 28 липня, 21-24 серпня) та 3) в Одесі / обробка матеріалу (28 липня – 31 грудня). Вислів «воронцовська Одеса» у даному разі вважаємо слухним. Не тільки тому, що це піковий час генерал-губернаторства М. Воронцова, але й тому, що А. Скальковський був у колі тих, кого можна назвати оточенням графа. Правитель краю був йому і цікавий, і симпатичний. Саме тому М. Воронцов є найбільш згадуваним персонажем у цьому щоденнику – майже 250 разів.

У цілому звісно, не варто переоцінювати інформативну цінність щоденника А. Скальковського. Адже він не є насиченим значними та глибокими, чи хоча б розлогими філософськими роздумами, публіцистикою чи спостереженнями. Текст дуже простий за подачею та побудований у літописній формі щоденно – опис погоди, робота у канцелярії, обід, проведення часу перед вечором, творча праця чи розваги увечері. Разом з тим очікуємо, що інформативність щоденника, як історичного джерела, буде більшою, ніж здається, адже там міститься широкий спектр відомостей – від погоди до моди. Насамперед, це згадки про персони, а таких близько 400 осіб. Передусім родина – того року до міста переїхала його зведена сестра Кароліна зі своїм чоловіком Павлом Сезеневським, про кар'єру якого подбав А. Скальковський. Це його друзі, насамперед, Михайло Кір'яков, якого згадано понад 150 разів, П. Градовський і П. Лейковський, яких у сумі згадано трохи менше. Особливо треба сказати, що у щоденнику дуже багато про особисте життя та переживання молодого чоловіка – захоплення різноманітними красунями та найбільше – сестрою свого друга Юлією Кір'яковою – згадано майже 200 разів. Принагідно зазначимо, що текст не містить інтимних подробиць його життя, то не має потреби вилучати такі фрагменти. Отже, щоденник містить силу деталей, які, певно, містять латентну інформацію, що зацікавить і може бути побаченою різними дослідниками у залежності від їхнього предмету дослідження та кваліфікації.

Отже, джерела особового походження з історії «воронцовської доби» Одеси представлені кількома десятками праць. Найчисленнішими є дві співмірні групи наративів – спогади та подорожні нотатки. Переважну більшість з них було опубліковано ще у «довгому ХІХ столітті». Відтоді вони, з різною частотою, знаходяться у науковому обігу. Звертає на себе увагу брак таких наративів як щоденники, які є особливим видом джерел особового походження і можуть претендувати на виділення в окрему групу. Щоденник відомого одесита ХІХ ст. Аполлона Скальковського є унікальним історичним джерелом як через систематичність, тривалість його ведення, так і особу автора. Тим дивніше виглядало слабке залучення його у дослідницькій літературі. Зберігання його у Петербурзі, нерозбірливий почерк, а також відносно великий обсяг робили неможливим помітно посилити його актуалізацію вже понад півстоліття, адже ця робота є вельми затратною по часу. Новим рівнем цієї актуалізації має стати здійснення археографічної публікації, що на порядок збільшить циркулювання його у науковому обігу та надасть

нові можливості для співставлення наведеної інформації з іншими видами джерел особового походження та типами інших історичних джерел і переосмислення історії міста Одеса імперської доби.

Vadym Khmarskyi

**Perspectives of updating the sources of personal origin in the history of Odesa in
«Vorontsov epoch»**

Abstract: The article raises the problem of expanding the source base for studying the history of Odesa in the first half of the 19th century through updating sources of personal origin. In particular, we are talking about the diary of the famous Odesa historian Apollon Skalkovskyi. The original diary covering 1830-98 is kept in St. Petersburg (the Russian Federation). Its copies from 1835-45 are kept in Odesa.

The diary is written in an extremely illegible handwriting and therefore has attracted little interest in historical research. With the help of content analysis of the multi-volume Soviet annotated index of publications of diaries and memoirs and the fundamental monograph on the history of Odesa by the American researcher Patricia Herlihy, it was demonstrated that the two largest groups of sources of personal origin as regards the above-mentioned issue are memories and travel notes, which number dozens of works even in the «Vorontsov epoch» of Odesa (mid-20s – mid-40s of the 19th century).

The number of diaries is extremely limited. This makes A. Skalkovsky's diary a unique narrative. The article reports that the author, thanks to the scholarship support of the Institute for Human Studies (Vienna, Austria), deciphered and prepared for publication the historian's records for 1835. The volume of the diary in one year is six so-called author's sheets. The general characteristics of the source materials contained in the diary for that year, which was a turning point for A. Skalkovsky, are given. After all, that very year, with the support of Governor-General Michael Vorontsov, he began to be purposefully engaged in historical research. That year he made a trip to the region, so the content of the source should be interesting not only for researchers of Odesa antiquities, but also for a wide range of historians and local historians.

Keywords: sources of personal origin, «Vorontsov's» Odesa, Apollo Skalkovsky, diary, 1835